

Källkritisk analys

Texter kan vi använda för att få information om olika förhållanden som deras författare är eller utger sig för att vara förtrogna med, genom att de själva har iakttagit dem, läst om dem eller fått dem berättade för sig. Tänk på historiker som går till olika dokument för att få upplysningar om det förflutna. Det kan röra sig om protokoll, kontrakt, lagar, memoarer, tidningsartiklar, inskrifter, räkenskaper, dagböcker och mycket annat. I de här fallen talar vi om historikernas *källor* för sina påståenden.

En källa kan förstås vara mer eller mindre tillförlitlig. Räkenskaperna kan vara slarvigt förda eller bedrägliga. Och en dagboksförfattare är kanske inte alltigenom korrekt eller ens ärlig. Kanske har hon skrivit i efterhand, när glömskan satt in. Eller så vill hon försköna sina handlingar för sig själv eller framtida läsare.

Att granska en text för att avgöra hur tillförlitlig den är när den beskriver eller bedömer något är att göra en *källkritisk analys*. I första hand gäller det att svara på frågan om textens uppgifter är riktiga eller oriktiga. Men en källa kan vara otillförlitlig även på andra sätt än genom falska upplysningar. Den kan också ge en missvisande bild av något genom att ensidigt välja ut fakta av ett visst slag och utelämna andra, exempelvis så att den förskönar eller förfular en situation. Kanske tecknar den en persons karaktär genom att enbart återge hennes dåliga sidor. För att helt förtjäna tilltro bör den vara inte bara sannfärdig utan också opartisk och balanserad. Att bedöma texten även i det avseendet ingår i en källkritisk analys. Tillförlitligheten kan för övrigt också gälla hur en text tolkar olika förhållanden: ger dem en innebörd, placerar in dem i ett sammanhang. Kan vi till exempel lita på dess orsaksanalyser?

Inom alla former av historieskrivning är källkritik ett grundläggande metodiskt redskap. Där är den själva basen för de vetenskapliga anspråken. Men också i andra sammanhang kan den vara av stort värde. Ofta när du läser en text – det kan vara en nyhetsartikel, en forskningsuppsats, en reklamannons – kan du ha god anledning att stanna upp och fråga dig hur mycket du kan lita på uppgifterna i den.

Källkritik kan för övrigt också utövas som självkritik. Hur pålitlig är den text som du själv skriver? Färgas den till exempel av någon tendens som gör den mindre tillförlitlig – kanske en tes som du vill bevisa och gärna omformar dina fakta och tolkningar efter? Kan du korrigera den feltendensen, så att texten får ett större värde som källa för trovärdig information även för den som inte delar ditt övergripande synsätt?

En klassisk distinktion inom historievetenskapen är mellan *lämningar* eller kvarlevor å ena sidan och *berättande* (eller beskrivande) *källor* å andra sidan (fast ibland används ordet ”källa” om bådadera). En lämning är en rest av ett förlopp eller förhållande som vi söker upplysningar om, till exempel en förfalskad check som ett spår av ett brott, en runinskrift som en kulturyttring från vikingatiden eller en lag som ett uttryck för rättsnormen på sin tid. En berättande källa är däremot en redogörelse för en fråga, exempelvis ett polisprotokoll för ett bedrägeri, en runinskrift för ett vikingatåg eller en offentlig utredning för samhällsförhållanden som en lag ska reglera.

Som vi ser kan en och samma text vara både en lämning och en berättande källa. Det beror på hur vi utnyttjar den i vårt informationssökande. Vill vi få veta hur vikingatidens runristare formade sina texter, går vi till runstenen som en lämning. Och vill vi få uppgifter om vikingatågen, går vi till den som en berättande källa.

Den källkritiska analysen gäller i första hand källor, inte lämningar. Har vi ingen anledning att betvivla att runstenen är en äkta kvarleva från vikingatiden (och inte en sentida förfalskning), kan vi inte ifrågasätta den som lämning. Men däremot kan vi förstå tvivla på den som berättande källa. Kanske är vad den säger en ren myt som inte alls ger någon tillförlitlig information om ett historiskt händelseförlopp. Däremot kan det som lämning lära oss en del om vikingatidens föreställningsvärld och textkonventioner.

För berättande källor gör historiker vidare en distinktion mellan dem som är primära och sekundära, *förstahandskällor* och *andrahandskällor*. De förra har ett mer "omedelbart" förhållande till det som informationen gäller än de senare. I det typiska fallet är en förstahandskälla en "ögonvitnesskildring", en deltagares redogörelse för något självupplevt. Det kan till exempel vara en muntlig berättelse av ett vittne till en eldsvåda av vad hon själv iakttagit av brandens förlopp. En andrahandskälla är en redogörelse för något som berättaren inte själv har kunnat observera utan fått upplysningar om i andra hand. Eller i tredje eller fjärde hand, ty en andrahandskälla kan stödja sig på andra sekundära källor. Ett exempel kan vara en journalists redogörelse för en brand som baserar sig på intervjuer med åsyna vittnen till den – eller rentav med folk som själva bara talat med dessa vittnen som nu kanske inte längre är tillgängliga. Ett annat exempel är de referat av andras tankar som vi möter i en lärobok i klassisk filosofi eller idéhistoria. I det fallet är de behandlade tänkarnas egna skrifter de primära källorna.

En källa kan förstås vara en blandning av primära och sekundära inslag. Kanske har reportern själv kommit till brandplatsen och sett lågorna och röken med egna ögon men också fogat in intervjuer med brandmän och åskådare i sin framställning. Eller en forskare relaterar andras idéer och iakttagelser men blandar dem med egna rön och kommentarer.

Anledningen till att källkritiken är så noga med den här skillnaden mellan olika källtyper är föreställningen att primära källor ger en mer grundläggande information än sekundära. De senare stödjer sig ju på de förra. Det behöver inte betyda att andrahandskällor alltid är mindre tillförlitliga. Tvärtom kan de ibland utmönstra felaktigheter i sitt underlag genom ett kritiskt förhållningssätt. Så kan vi tänka oss att en domares prövande sammanställning av flera vittnesmål kan komma närmare sanningen än något av dem kunnat göra på egen hand.

Att göra en källkritisk analys av en sekundär källa rör i hög grad dess bruk av sina primära källor. På så sätt blir det en kritik av dess egen källkritik. Har till exempel en journalist haft en tillräckligt kritisk hållning till de rapporter, protokoll och intervjusvar som hon stödjer sig på? Har hon valt sina källor på ett allsidigt sätt? Har hon återgett dem neutralt och rättvisande?

Som sagt är källkritik fundamental för historiker. Men egentligen är den viktig för alla forskare som hämtar information från texter eller muntliga utsagor. Skriver du en seminarieuppsats redogör du kanske för en forskares resultat med stöd av en annan författare – allt har du inte läst i original. Då måste du bedöma hur pålitligt referatet är som du utgår från. Och källkritik är viktigt för många yrkesgrupper också utanför vetenskapen, som journalister (kan vi lita på ett uttalande från en myndighet?), jurister (talar ett vittne sanning?), läkare (lämnar en patient trovärdiga upplysningar om sig själv?) med flera.

Syfte

En källkritisk textanalys syftar till att bedöma en texts tillförlitlighet som informationskälla om olika sakförhållanden och deras mening och sammanhang.

Material

Tidningstexter passar bra för en källkritisk analys. Se på nyhetsartiklar och kanske också på annonser – de innehåller ju både sakpåståenden och värdeomdömen. Men även diskuterande inslag som ledare, debattinlägg och insändare kan analyseras källkritiskt. Ofta stödjer de sig på andra källor för sina sakuppgifter. Vilka är dessa källor? Hur pålitliga verkar de? Hur har de utvalts, behandlats och tolkats?

Också vetenskapliga artiklar kan granskas. Hur tillförlitliga är de som beskrivningar och tolkningar av författarens iakttagelser? Och vilka källor – vanligen andra forskares undersökningar – utnyttjar de och hur kritiskt och opartiskt behandlar de dem?

Ett mycket instruktivt material är historiska dokument. Kanske har du tillgång till ett gammalt brev som redogör för privata och offentliga förhållanden på brevskrivarens tid. Eller andra äldre aktstycken i original eller avtryckta i någon källsamling (som i sig förstås bör granskas kritiskt, eftersom utgivare kan förvanska texter på olika sätt).

Se gärna också på utdrag ur memoarer. I hur stor utsträckning fungerar de som primärkällor? Och hur mycket kan man lita på vad författaren har att säga? Även muntliga vittnesmål i till exempel rättsförhandlingar kan vara intressanta källor att analysera – om du finns på plats för att göra noteringar eller kan få dem i utskrift. En fördel med dem är att det i regel rör sig om primärkällor. Till muntliga källor hör också rykten och historier som cirkulerar utan någon känd upphovsman. Hur trovärdiga är de egentligen? Kan man misstänka att det rör sig om skrönor, ”vandringssägner”? Av vilka skäl?

För att se hur det muntliga omvandlas till skrift kan du granska ett protokoll från ett möte som du deltagit i. Hur bra är det som källa för information om vad som faktiskt yttrades och beslutades? En ordentlig granskning kräver förstås att du själv fört noggranna anteckningar.

Till sist. Skriver du en seminarieuppsats? Då kan du ha skäl att analysera material som du själv använder i din forskning. Kanske har du gjort intervjuer eller enkäter. Att bedöma svarens tillförlitlighet är en viktig del av ditt arbete. Kan dina frågor ha missuppfattats? Har de tillfrågade slarvat med sina svar?

Frågor

En texts värde för dig som källa beror av vad för slags information som du söker i den – pålitliga fakta, trovärdiga tolkningar, säkra bedömningar. Mot den bakgrunden ser du på vad för slags text det rör sig om och särskilt vilken närhet den har till skildrade händelser och förhållanden, vilket ursprung den har (författare och tillkomstmiljö), vilken funktion den kan antas fylla i sin ursprungliga kommunikationssituation (neutralt beskriva eller påverka?), vilket stöd den kan få i andra källor och hur dess egna uppgifter hänger ihop. Till sist gör du en sammanfattande värdering. Då vänder du också den kritiska udden mot dig själv.

Källval

Vad söker du för information i den aktuella texten och vilka alternativa källor finns det?

- 1 Varför har du *valt* just den här texten som informationskälla? Har du bara råkat stöta på den, som när man läser en artikel i sin tidning och undrar om den går att lita på? Eller har du valt den på ett mer aktivt sätt, som när en historiker går till en viss källa för att hon väntar sig att hitta den mest relevanta information där?
- 2 Vad för *slags information* vill du ha av texten? Vilka frågor vill du belysa med dess hjälp, vilka problem vill du utreda? Vill du ha faktaupplysningar? Vill du ha en tolkning av ett sammanhang? Vill du ha ett referat eller en analys eller en bedömning av en annan text? Det är i förhållande till ditt informationsbehov som du ska bedöma textens värde som källa. Den kan ha ett högt värde på ett sätt men ett lågt på ett annat, till exempel ge pålitliga fakta men osäkra tolkningar.
- 3 Hur är *källäget*? a) Är texten din *enda källa* för information av det aktuella slaget, eller ingår den bland en samling av källor som kan komplettera och korrigera varandra? För kontroversiella uppgifter brukar journalister vilja ha minst två oberoende källor som stödjer varandra. b) Finns det andra källor som kunde ha varit *bättre* för ditt syfte? På vilka sätt? Varför har du avstått från att anlita dem? Är det av brist på tid? Eller är de svårtillgängliga?

Källtyp

Vilken typ av källa är det fråga om – vad stödjer den sig på och hur nära har författaren befunnit sig de händelser eller förhållanden som den handlar om?

- 4 Hur vill du *använda* texten i ditt informationssökande? Som en *lämning* eller ett material att undersöka – en del av det skeende som den ingår i, till exempel som ett uttryck för hur författaren tänker och skriver? (I de flesta av analyserna i “Metoder för brukstextanalys” behandlas texten just som en lämning). Som en *primärkälla* eller ett vittnesmål – en text som skildrar händelser eller förhållanden som författaren själv iakttagit eller åtminstone är den första uppgiftslämnaren för? Som en *sekundärkälla* eller ett referat – som en förmedling av information som författaren fått i andra hand och från andra källor? Eller som en blandning?
- 5 För en berättande primärkälla kan du fråga: Vilka *förutsättningar* har textens författare haft att göra säkra iakttagelser av det som hon talar om? a) Rör det sig om en *enstaka* händelse som hon bevittnat (som en trafikolycka) eller om ett mer långvarigt förlopp eller förhållande som hon varit inbegripen i (som livet i en familj eller en omvandling av en organisation eller ett samhälle?) I det senare fallet kan vi tänka oss att hon har haft gott om tid att iaktta situationen, analysera den och inpränta den i minnet. b) Hur *nära* har personen befunnit sig händelserna, till exempel sett en brand på avstånd eller på nära håll eller bevittnat en regeringskris utifrån eller som en regeringsmedlem? c) Har hon befunnit sig i ett *tillstånd* som underlättat eller försvårat säkra iakttagelser, till exempel varit chockad, omtöcknad, förvirrad, uttröttad, ointresserad, påverkad av massuggestion etcetera?
- 6 Hur *lång tid* har förflutit mellan iakttagelserna och nedtecknandet av dem? Har observatören till exempel antecknat om regeringskrisen medan den pågick eller beskrivit

den årtal efteråt i sina memoarer? Kan glömska ha satt in så att viktiga detaljer har fallit bort eller omformats? Kan vi ändå lita på skildringen i sina huvuddrag? Tiden spelar förstås olika stor roll för olika delar av ett händelseförlopp. Vad någon har lovat oss glömmer vi kanske inte men väl hur orden exakt föll.

- 7 För en primärkälla är det vidare viktigt att veta: Har uppgiftslämnaren *påverkats utifrån* i sitt sätt att beskriva något som hon iakttagit? a) Har hon *talat om saken med andra* innan hon lämnat sitt vittnesmål? Då är hennes iakttagelser kanske inte längre hennes egna. Vi kan säga att primärkällan i det här fallet delvis blir en sekundärkälla. b) Har hon kanske *övertagit en färdig form* för att förmedla stoffet, till exempel att strukturera det som en spännande historia med dramatiska kontraster och en tydlig rollfördelning mellan hjältar och skurkar? Det kan ske genom inflytande från exempelvis folklig berättarkonst eller mediernas mallar för att presentera konflikter. Leder dessa typer av påverkningar till att trovärdigheten minskar genom beroendeförhållanden som undergräver källans integritet?
- 8 För en sekundärkälla kan du fråga: Vilka källor *stödjer den sig på*? a) *Identifierar* den sina källor? Är identifikationerna tydliga och korrekta? Eller är de så vaga att de är svåra att kontrollera? Verkar texten rentav gripa sin uppgifter ur luften? b) Hur *ursprungliga* källor vilar stödet på – primärkällor eller andra sekundärkällor (kanske upplysningar i tredje eller fjärde hand eller ännu mer avlägsna, som när ett rykte sprider sig eller en händelse förmedlas från generation till generation i en lång muntlig tradition)? c) Verkar källorna *pålitliga*? Varför (inte)? d) Verkar texten återge dem neutralt och *korrekt*? Helst bör du kontrollera saken genom att gå till källorna och undersöka dem. Öppnar de sig för andra och kanske rimligare tolkningar? e) Har den valt ut dem på ett *allsidigt* sätt? Nyhetsartiklar eller reportage om konflikter kan återge två motsatta ståndpunkter för att få ”balans”. Men blir det säkert representativt? Kan man anta att vissa källor har undertryckts, som skulle ha gett en annan bild? f) Har texten ett *kritiskt* eller kanske ett godtroget förhållande till sina källor? Bedömer den deras pålitlighet? Ger den skäl för sin uppfattning?
- 9 Kan det ha uppstått *missförstånd* eller andra oavsiktliga förvanskningar på vägen från primärkälla till sekundärkälla? Kan till exempel en intervjuad ha missuppfattat en fråga och intervjuaren svaret? Har det funnits en kulturbarriär att överbrygga, som när svensk press återger källor från andra delar av världen?

Ursprung

Vad vet du om textens ursprung – varifrån den kommer i tiden och rummet, vem som skrivit den och under vilka omständigheter den blivit till? Är texten vad den utger sig för att vara – är den alltså äkta? Eller är den kanske förvanskad eller rentav förfalskad?

- 10 Vilken härkomst eller *proveniens* har texten? a) Återfinns den i en viss *textsamling*, till exempel en brevkollektion i ett forskningsbibliotek? b) Har den från början stått tryckt i en viss *publikation*, kanske ett visst tidningsnummer eller en viss bok? Var är den utgiven? c) Hur *gammal* är texten? Kan den dateras? d) *Vem eller vilka* har producerat den? Vilket anseende för pålitlighet har författaren (författarna)? e) Finns det någon som *intygar* textens riktighet, som en justeringsman för ett protokoll? Har den rentav flera undertecknare som vitsordar uppgifternas riktighet? f) Tyder ursprunget på att det rör sig om en *primärkälla* eller en *sekundärkälla*? Återges till exempel ett samtal av någon som inte var med vid tillfället?

- Hur kan svaren på de här frågorna påverka din bedömning av textens tillförlitlighet?
- 11 Är källan *äkta*? Svaret beror på vad källan ger sig ut för att vara. Även en förfalskad runsten är äkta som imitation. Kan det till exempel röra sig om en modern efterbildning av ett gammalt dokument, en text som tillskrivs en viss författare men som i själva verket har skrivits av en annan eller ett yttrande som relateras till ett annat sammanhang än det där det faktiskt förekom?
  - 12 Har en primär text, som det manus en författare lämnat ifrån sig, *ändrats* och kanske förvanskats på olika sätt, till exempel genom att avskrivas eller avtryckas slarvigt eller felaktigt, utsätts för en hårdhänt redigering eller liknande? Rör det sig om små eller stora ändringar eller ingrepp? Hur påverkar de textens tillförlitlighet som informationskälla?
  - 13 Under vilka *omständigheter* uppstod texten? Skrevs den kanske under tidspress, så att det lätt kan ha insmugit sig sakfel i den (gäller ofta för journalistik)? Fanns det små eller goda resurser för faktakontroll? Har texten genomgått någon form av granskningsprocess, som till exempel den som en avhandling eller en vetenskaplig artikel brukar underkastas?
  - 14 Vilken *roll* har författaren (författarna) haft i förhållande till de skildrade händelserna? Har hon haft en "neutral" åskådarroll, till exempel den som en reporter förutsätts inta? Eller har författaren själv varit en medaktör eller en part i målet med en möjlig anledning att försvara en viss bild av förloppet som stämmer med hennes intressen, kanske som en politiker som skildrar sitt politiska liv eller två som tvistar inför rätta?
  - 15 I vad mån ser texten händelserna ur sin upphovsmans *speciella synvinkel*? Har författaren haft ett uppdrag eller en ställning som fått henne att notera vissa saker snarare än andra? Det kan gälla till exempel också en nyhetsbyrå – i regel har de flesta av dem ett klart västerländskt perspektiv. Hur kan det påverka källans tillförlitlighet? Skulle texten kunna kompletteras med andra källor med andra perspektiv för att vi ska få en mer fullödig information?
  - 16 Har författaren haft en tillräcklig *kompetens* för att kunna göra säkra och pålitliga iakttagelser och bedömningar? Är hon till exempel fackman inom det område som saken gäller?
  - 17 Har textens upphovsman haft en *yttre möjlighet* att säga sanningen? Eller kan tvingande yttre omständigheter ha hindrat henne från det, till exempel närvaro av censur eller påtryckningar?

Funktion

Vilken funktion har texten i sitt sammanhang? Vad betyder det för dess trovärdighet som källa för den information som du söker? Kan funktionen bidra till att ge texten en viss tendens som snedvrider dess framställning?

- 18 I vilket *syfte* verkar texten ha skrivits? Är det till exempel för att rättfärdiga författarens handlingssätt i en viss situation eller för att förfäktas en omhuldad åsikt? Eller rör det sig kanske om ett förhandlingsutspel där parterna inte kan väntas uttrycka sin uppriktiga mening? Kan syftet göra att författaren tenderar att återge det hon skildrar på ett sätt som inte överensstämmer med de faktiska förhållandena, till exempel idealiserande för att själv komma i bättre dager eller manipulativt för att få det att stämma med sin förutfattade mening?

- 19 Riktat sig texten till läsare som kan förmodas vara *väl insatta* i det som texten handlar om, så att författaren av den anledningen måste akta sig för att avvika från en korrekt beskrivning?
- 20 Den som beskriver en händelse kan ha stått i ett beroendeförhållande till dem som hon talar till, vilket försvårar en objektiv rapportering. Det kan röra sig om både vänskap och rädsla. Kan *hänsyn till läsarna* påverka tillförlitligheten? Kan uppgiftslämnaren till exempel vilja undvika att såra? Eller vara mån om att göra ett gott intryck?
- 21 Rör det sig om ett *offentligt* dokument eller ett *privat* (brev, dagboksanteckning)? Och i det förra fallet, är det ett utkast eller en slutgiltig version? Vad kan det betyda för tillförlitligheten? Kan vi räkna med större uppriktighet i ett privat dokument? Eller större subjektivitet och slarv med fakta?
- 22 Vilken *genre* tillhör texten? Olika genrer kan ha olika grad av tillförlitlighet. Det som står i ett kåseri eller en politisk stridsskrift tillskriver vi kanske en lägre trovärdighet än det som står i en nyhetsartikel eller en vetenskapliga avhandling. Är det en genre som när texten skrevs hade höga krav på sig för saklig korrekthet?

Yttre stöd och inre konsistens

Vilket samband har källan med allmänt kända förhållanden och med andra dokument från samma tid? Och hur hänger dess olika uppgifter ihop med varandra?

- 23 Är det som står i texten *sannolikt* givet vad vi vet i övrigt om den fråga som det gäller? Tänk samtidigt på att texten kan utmana vad vi slentrianmässigt tar för givet och ge oss anledning att ompröva det.
- 23 *Stämmer* textens uppgifter med uppgifter som vi har från andra källor med andra upphovsmän? Om inte, hur ska vi lösa motsägelsen? Ska vi ge vitsord åt texten eller åt de andra källorna? Särskilt starkt brukar stödet anses vara om det kommer från källor med en motsatt tendens i övrigt (och därför kanske obenägna att manipulera fakta åt samma håll som den givna texten).
- 24 Vet vi något om hur *samtiden* uppfattade texten? Bedömdes den som tillförlitlig eller fick den kritik och invändningar?
- 25 Vilken *inre konsistens* (= motsägelsefrihet) har källan? Hör rör det sig om en inre källkritik i motsats till en yttre. Innehåller texten självmotsägelser eller andra egendomligheter som kan få oss att tvivla på dess uppgifter? Har författaren lämnat motstridiga upplysningar i andra texter, till exempel oförenliga versioner av samma händelseförlopp?

Sammanfattande värdering

Den tillförlitlighet som vi tillskriver en källa kan vi kalla för dess *trovärdighet*. En källkritisk analys av en text mynnar ut i ett utlåtande om dess trovärdighet. I hur hög grad förtjänar den vår tilltro?

- 26 Hur vill du *sammanfatta* din bedömning av textens trovärdighet? Verkar den alltigenom pålitlig, trovärdig bara i vissa avseenden men inte i andra eller tvivelaktig från början till slut? Motivera din uppfattning.

- 27 Vilka slutsatser om texten som *lämning* drar du av din analys av den som berättande källa? Vittnar den till exempel om att författaren är slarvig eller noggrann, okunnig eller beläst, att hennes tänkande färgas av vissa doktriner, värderingar, förutfattade meningar med mera?
- 28 Kan dina egna *sympatier* eller antipatier för författaren eller hennes ståndpunkt ha påverkat din bedömning av hennes trovärdighet? Här vänder du din kritiska blick mot dig själv.

Kompletterande analyser

1 **Strukturell analys:** Se på *situationskontexten* (när skrevs texten – kort eller lång tid efter de händelser som den återger? hör texten till en verksamhet där tillförlitlig information är viktig? har texten en sändare som kan förväntas lämna vederhäftig information? har texten mottagare som kräver saklig information och kan avslöja ovederhäftigheter? har texten ett medium som utsätter den för kritisk granskning och faktakontroll?), den *intertextuella kontexten* (ingår texten i en större diskurs som stödjer den? är texten färgad av andra texter snarare än av författarens egna iakttagelser?), *kulturkontexten* (har texten tillkommit i ett möte mellan olika kulturkontexter som kan inbjuda till missförstånd?).

Se på den *ideationella strukturen* (tar texten upp vissa teman som är relevanta för ämnet men utelämnar andra? innehåller texten propositioner som motsäger varandra eller som strider mot vad som annars är känt eller ter sig rimligt och sannolikt? har texten ett författarperspektiv som passar till dess innehåll, till exempel så att författaren faktiskt har kunnat ha en inblick i alla de frågor och förhållanden som texten tar upp? färgas textens ämnesbehandling av något ideologiskt eller teoretiskt perspektiv som kan minska tilltron till dess faktarapportering och faktatolkning?).

Se på den *interpersonella strukturen* (innehåller texten språkhandlingar som tyder på att författaren inte är någon neutral observatör av det som hon skriver om? söker hon påverka läsaren med argument eller intar hon en strikt neutral hållning till de fakta som hon presenterar? verkar författaren vilja uppnå en social relation till läsaren, till exempel en ödmjuk eller artig hållning, som kan påverka hennes benägenhet att lämna korrekta sakuppgifter? röjer författaren värderingar i texten, till exempel ett starkt avståndstagande från någon omtalade person, som kan påverka vår tillit till textens uppgifter? har texten inbäddningar av yttranden från andra personer och hur starkt verkar dessa präglade av författarens eget ärende och egen röst?).

- 2 **Stilanalys och komparativ analys:** Rör det sig om en anonym text? Eller en som misstänks för att vara en förfälskning? Att undersöka stilen i en text kan bidra till att identifiera författaren genom jämförelser med andra skrifter av hennes hand.
- 3 **Fallasianalys:** Gör sig författaren skyldig till tankefel, som kan påverka textens värde som informationskälla?
- 3 **Propagandaanalys:** Har texten drag av propaganda som minskar dess trovärdighet?
- 4 **Ideologikritisk analys:** En ideologikritisk analys kan vara av intresse för att upptäcka en eventuell dold tendens i en källa. Ett informationsmaterial visar sig kanske vara politiskt vinklat. Hur påverkar det vår tilltro till de uppgifter som det lämnar?
- 5 **Kunskapskritisk analys:** En källkritisk analys kan ses som en del av en kunskapskritisk analys. Vilka metoder använder sig författaren av för att skapa kunskap om de förhållanden

som hon beskriver? Kan vi lita på dessa metoder som ett sätt att få fram korrekta fakta och tolkningar av deras innebörd och sammanhang?

- 6 **Hermeneutisk analys:** Eftersom det gäller att tolka texter, är en hermeneutisk analys viktig. Vad står det egentligen i källorna? Kan det tydas på olika sätt? Först om vi vet det blir det meningsfullt att tala om textens tillförlitlighet.
- 7 **Filologisk analys:** Har du fått en korrekt version av det dokument som du analyserar? Och hur ska dokumentet förstås mot bakgrund av sin tids förhållanden? Genom att svara på de frågorna är en filologisk analys viktig för en källkritisk granskning, särskilt av texter från äldre tid. Finns din text i flera versioner? Då kan en filologisk analys hjälpa till att bedöma vilken som är mest tillförlitlig.
- 8 **Översättningsanalys:** Är din text en översättning? Då kan du inte undersöka textens tillförlitlighet utan att också granska översättningens riktighet.

Att skriva

Skriv en text där du argumenterar för (eller för och mot) en tes. Utgå från vad ”du redan vet”. Skriv sedan en ny version av samma text, där du letar efter källor för dina påståenden. Kan du också finna källor som talar mot dem? Notera om källorna är primära eller sekundära, diskutera hur de kan tolkas och bedöm deras tillförlitlighet.

Litteratur

En utförlig genomgång av källkritik med många och fylliga exempel finns i:
Thuren, T. *Källkritik*. Almqvist & Wicksell, Stockholm, 1997.

Viktiga synpunkter på källkritik finns också i:

Kjeldstadli, K. *Det förflutna är inte längre vad det en gång var*, s. 163-183. Studentlitteratur, Lund, 1998.

Evans, R.J. *Till historiens försvar*. SNS förlag, Stockholm, 2000.